

Колбаева М.

КАЗЫБЕК КАЛКЫНА КАЙТКАНДА

Колбаева М.

ВОЗВРАЩЕНИЕ КАЗЫБЕКА НА РОДИНУ

Кыргыз адабиятынын бир нече кылымдык узак тарыхында акындар чыгармачылыгынын өкүлдөрү өзүнчө өзгөчөлүктөрү, чыгарма жаратуу бөтөнчөлүгү менен ар кимиси өзүлөрүнүн кайталангыс дараметтери, акындык ышкыбоздугу менен айырмаланышып, кыргыз адабиятына, маданиятына, искусствосуна өлбөс-өчпөс из калтырышты. Алардын чыгармалары элдин калың катмарына тамырлап тереңдеди, элижуртубузду маданиятына, үрп-адатына жаңы өз салымдарын киргизишти. Мындай бакыттан Казыбек да куру кол калган жок. Ал бараандуу чыгармачылыгы, кайталангыс таланты менен замандаш-каламдаштарынан өзүнчө өзгөчөлүктөр менен айырмаланып, акындар поэзиясынан өз ородун таба алды.

Казыбек - өз доорунун акыл эстүү, мезгилине жараша прогрессивдүү ой жүгүртө алган окумал адамы болуп, коомдук- социалдык, адеп- ахлактык, диндик, жаратылыш Айаалам, турмуш, сүйүү жана башка жалпы адамзаттык маанайдагы ырларды жогорку чеберчиликте ырдаган акын экенин калкына далилдей алды. Казыбектин акындык, аткаруучулук, обончулук дарамети бийик, кулактан кирип, жан дүйнөгө жеткен, улуу кичүүнүн акыл эсине кыттай уюган чыгармалары калкыбыздын калың катмарынан өз ордун таба алган.

Кыргыздын (мында кытайлык кыргыздар тууралуу да айтылып жатат.К.М.) калың катмарына тамырын кенен жайган чыгармаларын жаратууда акындын өзүнө гана тиешелүү өзгөчөлүктөргө ээ.

Өткөн турмушубузга саресеп салсак, социалисттик идеологиянын саясатына үндөшпөгөндүгү үчүн кыйла таланттарга айып тагылып, репрессияланганы тарыхта бизге маалым. Казыбек да репрессиянын курмандыгы болуп, чыгармаларын айтууга, окууга, адабиятта, тарыхта илимий изилдөөнүн объектисине айландырууга катуу тыюу салынып, кол жазмалары жок кылынса, ал тургай атын атап, ырларын ырдап жүргөн адамдар жоопко тартылып турса да, эл ичинде оозеки айтылып, унутулбай бүгүнкү күнгө чейин жетиши анын кайталангыс таланты экендигин айгинелейт. Жогоруда айткандай канчалык кысымга алганына карабастан Болотбек Исабеков жыйнап беш том көлөмүндө КУИАна 14-август 1965- жылы өткөрөт. Ачыктан ачык чыгармаларын басып чыгаруу, элге жайылтуу иши 1990-жылдан баштап гана колго алына баштайт. 1992-жылы “Адатoo” журналынын редакциясынан “Калыгул. Казыбек” аттуу (тиркеме) китеп чыгарылган.Нарында 1991-жылы “Казыбекчилер” уюму түзүлүп, бир катар алгылыктуу иштер жасалат. Ал иштердин жыйынтыгы катары Нуралы Айсаракунуов “Казалдар.” Аттуу жыйнак-

ты жарыкка чыгарды. Ал эми жазуучу Бактыбек Максүтов Казыбектин өмүрүнүн урунттуу учурлары, чыгармачылык өзгөчөлүгү туурасында жөн гана баяндап жазып койбостон көркөм чыгармага айлантып, повесть жазды. Мындан башка КУИАнын корреспондент мүчөсү Абдылдажан Акматалиевдин жалпы редакциясы астында жарык көргөн мугалимдерге жана студенттерге сунушталган кыргыз адабият тарыхынын жети томдугунда Казыбек тууралуу Омор Соороновдун чакан изилдөөсү киргизилген.

2003-жылы Өмүрбек Дөлөев казалчынын өмүр, турмуш, тагдыр, чыгармачылыгына байланыштуу көп жылдык жеке изилдөөлөрү, Казыбектин жубайы Зуурабүбү Нурманбет кызынан алган кызыктуу жана тарыхый фактылары менен берилген “Кан- жандан чыккан казалдар” деп атланган жыйнагы акындын жүз жылдык мааракесине арналып калың элдин назарына сунушталды.

Эмки сөз Казыбек тууралуу жарык көргөн адабияттарга адабий теориялык обзорлор аркылуу уланмакчы.

1991-жылы чыгармачылыгын жашырып жаап, казалдарын “темир сандыктын” тереңине катып, ал турсун атын атоочу болгон адамдарды жоопко тартып, “өлгөнчө коюп күнөөсүн”, “өз жазасын билдирген” бороон- чапкындуу бурганак мезгил өтүп, мамлекетибизге эгемендиктин жылуу деми келе баштайт. Ушул жылдары Карын жергесинде Нуралы Айсаракунуов, Абдразак Шермамбетов сыяктуу жергебиздин патриот атуулдары Казыбектин үзүлүүгө аз калган чыгармаларын улап, чачылганын жыйнап, кайрадан акындык казалдарын калайыкка кайыруу максатын көздөп, “Казыбекчилер” уюмун түзүшөт. Уюм түзүлгөн күндөн тарта Атбашы, Акталаа. Нарын райондорунун бир топ айыл кыштактарында болуп, казактарды эл оозунан чогултууга белсенип киришишет. Ошол аткарылган иштин отчёту катары Нуралы Айсаракунуов уулу түзгөн он эки басма табак көлөмүндөгү “Казалдар” аттуу жыйнак жарык көрөт.

Китепте автордун: “Казыбектин ырларын айкындуулук, кайра куруу нурун чачкандан бери эле эл арасынан жыйнап жүргөмүн”⁵ деп айткандарына караганда китертеги казалдар 1980-жылдан бери карай топтолгон. Жыйнактагы казалдарды элден топтоп, аларды иреттештирип, системалаштырып чыгууда автор бир топ кыйынчылыктарга кезиккени көрүнүп турат. Казалдарды тематикалык, идеялык өзгөчөлүктөрүнө жараша бөлүштүрүүгө аракет кылган. Айталы, “Үркүн капшабы”, “Кулак болу-кур

⁵Айсаракунуов.Н. Казалдар. Ырлар. // - Б., 1991. 8-б.

доомат”, “Дин казал” аттуу үч бөлүмгө бөлүп, ошол бөлүмдөр боюнча казалдар топтоштурулган.

Эл арасынан Казыбектин ырларын жыйнап, “Казыбекчилер” уюмуна тапшырып, газета-журналдарга жарыялоодо Айтбай Өмүрзаков, Чотубай Асаналиев, Дүйшө Турсалиев, Макеш Бактиев, Рақым Асылбаев, Шаршеке Абдыкадыров, Абдыразақ Шермамбетовдор чоң кызматтарды аткарышат. Чыгармаларды эл массасына тартуулоодо Тилектеш Ишемкулов башында турган Советтик Кыргызстан газетасы, Нарын областтык Теңиртоо, Ысыккөл областтык Алатоо таңы газеталары, Кыргызстан маданияты жумалыгы жана Ысыккөл, Нарын радио берүүлөрү көп милдетти өзүлөрүнө алып, талыкпай эмгектенишкен.

Жыйнак автордун Казыбек тууралуу ой-пикирлери менен өмүр таржымалынан кыскача чагылдырган баш сөздөн жана он беш казалдар түрмөгүнөн турат. Эң алгач кадам таштап тайманбай Казыбектин казалдарын чогултуп, жармач болгонуна карабастан жыйнактап, элге тартуулоо – бул чоң эрдик. Жыйнакты кыргыз адабиятынын тарыхындагы турмуштун калың бүктөмүндө калган мезгил, “каар заман” жөнүндөгү адабий тактоолорду башкача айтканда, Казыбек Мамбетимин уулунун өмүр жолун, чыгармачылыгын аныктоодогу, так эместиктерди тактоодогу эң алгачкы саамалык катары кабыл алышыбыз керек. Казыбектин казалдарынын бул топтомунан жеке эле кыргыз адабият таануу илимине керектүү маалыматтар жөнүндө кабардар болбостон, Казыбектин чыгармаларында мезгилди, убакытты (жыл, ай, күн) так көрсөткөн өзгөчөлүгүнүн негизинде так, даана тарыхый маалыматтарды да алууга, башкача айтканда, тарыхый изилдөөлөрдүн объектиси катары пайдаланууга мүмкүндүк ала алабыз Нуралы Айсаракуновдун авторлугунда түзүлгөн булбул жыйнак жөнүндө Казыбектин казалдарын өз алдынча чогултуп, издеп, ыгы келе калагандагазета-журналдарга жарыялай коюп жүргөн “казыбекчи” деп койсок да болот. Өмүрбек Дөлөев: “...Эки китептин баш сөзүндөгү (бири Алатоо журналынын тиркемеси катары жарыкка чыккан Калыгул, Казыбек аттуу жыйнак. К. М.) айрым фактылардын калпыстыгын чындыктан алысыраак экендигин авторлордон көрүүгө деле болбойт”⁶,-деп бул жыйнакка чейин акын тууралуу системалаштырылган маалыматтын жокко эсе экендигин эске алуу менен айрым фактылардын чындыктан алыс экендиги автордун күнөөсү эмес экендигин моюнга алса, Омор Сооронов: “...Казыбек Мамбетимин уулунун казалдары топтолгон жазмаларды китеп кылып чыгаргарууга Нуралы Айсаракун уулунча же “Алатоо” журналынын кызматкерлеринче шашкалактап чүргөй салбастан казалдардын жазылган орундарына, даталарына карата, тема, мазмунуна жараша бөлүштүрүп, авторлордон сырткарылар тарабынан кошумчаланган саман-топондорун алып салгандан соң анан

окурмандарга сунуштоого туура болот”⁷,- деген сунушун айтат. Бирок, авторлордун канчалык эмгек менен жыйнап жарыкка чыгарган жыйнагынын аброюн жерге чапкандай мамиле кылышына кошулууга болбойт. Иш болгон жарде сөзсүз кемчилик болбой койбойт. Казалдардын баш аламан абалда, кошумча- алымчалар менен жазылышын авторлордун күнөөсү катары карагоого болбойт. Калпыстыктарды оңдоп, так эместиктерди тактап, дагы казалдарын чогултуп системалаштырууга деле болмок, бирок, ошол мезгилдеги “казыбекчилердин” акындын эл оозунда өмүр кечирген чыгармаларын чогултуп, кайрадан калк назарына тартуулоо кечиктирилгис максаты болгондунан эл оозунан кандай жазып алынса ошол бойдон калкка тартуулашкан Мүмкүн, так эместиктерди, айрым калпыстыктарды тактап жүрүп алса, биринчиден, Казыбек тууралуу маалыматы бар аксакалдарыбыздын арасы суюлуп кетмек, экинчиден, оозеки жашап келаткан казалдардын бирөөнүн эле бир нече варианты жаралып учурдагысынан да көбөйүп кетишине жол берилмек, үчүнчүдөн, кара көшөгө тартылып калган Казыбек жана анын чыгармалары (казалдары) туурасындагы коомдук пикирди кайрадан оң жагына оорарылышына кедергисин тийгизмек. Неси болсо да, Нуралы Айсаракунов түзгөн жыйнак Казыбекке болгон ой пикирдин оң жолго баштанышына, жакшы иш чаралардын көбөйүшүнө болгон негизги саамалыктардан болуп калды.

Бирок,- деп жазат Өмүрбек Дөлөев:- “...накта чындык өзөгүн билбегенден, тактабагандан кийин, изилдеп, турмуштук далил салбагандан кийин, күмөндүүлөрүн ур- берге салып, көз жумду киргизбей куоюшса да эп келмек. Казыбек кечээ эле жашап өткөн инсан да Нуралы Айсаракунов түзгөн жыйнактагы Казыбектин сүрөтү да анык эмес. Ошол сүрөт чапталган дептерди Шаршеке Абдыкадыров аркылуу менден алып кеткен. Мында айтылуу талант Чодолдой (Мусанын агасы) Баетовдун орчундуу орунду ээлейт. Дептер азыр да менде сакталуу”,- дейт. Бул ойдордун айрымдарына кошулсак, айрымдарына кошулууга болбойт. Мисалы, 2003-жылы Нарын мамлекеттик университети өткөргөн Казыбектин 100 жылдыгына арналган илимий- практикалык конференцияда Каыргызстандын төрт бурчунан келген адабият күйөрмандарынын жолугушуусунда акындын сүрөтүнүн Өмүрбек Дөлөевде гана бар экенине күбө болдук. Ал дагы эскирип, бойго жетип калганын бардыгыбыз көрө алдык. Жөнөкөй ыкма менен чыгарылган бул жыйнакка көптөгөн аракеттердин негизинде сүрөтүн кошо чыгарышына алкыштан башка не демекчибиз. Жыйнактагы Казыбектин сүрөтү “окшош эмес”, “окшош”, “так эмес”, “так” деген сымал куру дооматтан алысыраак болгонубуз оң. Эң негизгиси сүрөт Казыбектики экенин Өмүрбек агай өзү ырастакп олтурат. Экинчи, Өмүрбек Дөлөев баштан аяк Чодолдой Баетовдун айткандары аркылуу жазган деген айып тагат. Автор

⁶ Кан – жандан чыккан казалдар. Ө.Дөлөев.// Б., 2003.21-б.

⁷ Кыргыз адабиятынын тарыхы. А.Акматалиевдин жалпы редакциясы астында.-Б., 4- том. 417-б

китептин баш сөзүндө казалдарды чогултуу ишине салым кошкон бир катар адамдардын ысымдарын санап өтөт. Эгер Чодолдой Баатов эң баалуу маалыматтарды берсе, ал кишинин аты жөнү ошол тизменин башынан орун алар эле. Бирок, тилекке каршы андай болгон жок.

Автор: “.. көкүрөк катта сакталып келген бул казалдар эчен электен өтүп, жышылып, айрымдары а түгүм мүчүлүп калганы да жашыруун эмес. Бул топтом Казыбектин толук жыйнагы да эмес”⁸, -деп акындын чыгармаларынын толук жыйнагы эмес экендигин да эскертет

Жыйнактын дизайны анча көңүлгө толбосо да, мукабасындагы символикалуу тартылган сүрөт окурмандарды толугу менен окуп чыгууга даярдайт.

Ушуга удаалаш эле 1992-жылы Казыбектин казалдарынын топтому болуп Алатоо журналынын тиркемеси катары “Калыгул, Казыбек” аттуу жыйнак жарык көрөт. Аталган жыйнакта 19-кылымдын биринчи жарымында кыргыз элине бөтөнчө белгилүү болгон акын, даанышман ойчул – Калыгул Бай уулунун өмүрү чыгармачылыгынын урунтуу учурлары тууралуу Шаршенбек Үмөталиевдин чакан изилдөөсү жана бир нече ылары топтоштурулган. Китептин экинчи бөлүмүндө тотолитарчыл идеологиянын курмандыгына бейкүнөө чалынган, нукура акындык поэзиянын чыгаан өкүлдөрүнүн бири Казыбек Мамбетимин уулунун адабий мурастарына орун алган. Бул жыйнакта акындын жыйырма казалы, Казыбек тууралуу Каныбек Эдилбаев жазган “Өтөрдүм баштан касирет” аттуу чакан баяндоосу берилген. Жыйнакта акындын айдоодогу арман күндөрүндөрүндө жаралган казалдары басымдуу орунду ээлейт. Айталы: «Каранын иши ак менен» . «Түрмөдөгү ырлардан», «Айланып бизди тарта көр, Атбашы ата бооруна» , “Уксаңыз арызым кара эмес”, “Атбашыны сүрөттөгөнү” ж. б. Жыйнакта топтоштурулган бул казалдарды аталышы жогорудагы атаган авторлордун жыйнагындагы казалдардан бир топ айырмаланып турат. Өмүрбек Дөлөев айткандай жыйнактын баш сөзүндөгү айрым , фактылардын калпыс экенинде шек жок. Мындай ой Омор Соороновдун Молдо Багыш Сарыбай уулунун “Абак дептери” аттуу жыйнактагы”Абак дептерине алгы сөз” аттуу баш сөзүндө да – “Уккан ушак көргөн чын” деген макалды да кыстара кетүү жөндүүдөй Көзү жок авторлордун мурастарын жарыялоодо дүйнөлүк стандарт талап кылган чыгармаларды паспорттоштуруу маселеси бизде таптакыр эле колго алынбай калды. Буга Казыбектин Нуралы Айсаракун уулу түзгөн (“Казалдар”, 1991-жыл.) Ш.Үмөталиев, К. Эдилбаев, Т. Абдиловдор түзгөн (“Казалдар”, 1992-жыл) ж. б. Кийин жарык көрүп аткан басылмаларды мисалга тартсак эле жетиштүү болот. Аталган китепке кирген ырлардын кайдан алынганы жөнүндө эч кандай кабар жок. Авторлордун кол жазмасынан же түзүүчүлөр жазып алган материалдардан жарыяланганын билбей башың маң болот.⁹ деген оюу менен

ырастайт. Бирок, авторлордун Казыбектин чыгармалары көп эле басма сөздөрдө жарыяланып жаткандыгын, ошондой болсо да, казалдарда текстологиялык текшерүү маселеси караманча элес алынбагандыктан алардын мазмуну да, формасы да түп нускага коошпой тургандыгы чагаш логикадан, ар башка тексттердин аралашып кеткенинен көрүнүп турат. Казыбектин колуңуздагы китебин түзүүдө мына ушул жагдайлар көңүлдөн чыкпагандыгы, айтылуу казалчынын чыгармачыл жүзүн, жеке тагдырын окурмандарга толугураак көрсөтүүгө чоң далаат жасалгандыгы¹⁰ Эскертишет. Бул да блсо, ошол учурдун бийиктигинен караганда жаңы гана акын тууралуу сөз болуп жаткан мезгилде мындай иштин болушу баалуу да, барктуу да эле.

Убакыт деген учкан куш эмеспи, зымырап ардан канчалаган күндөр өтүп, суверендүүлүктүн керимсел жели өлкөбүздү аралап, эркин мамлекетибиз там туң кадам таштаган мезгилде учурдун талабы менен унутта калган акын-жазуучуларыбызды, агартуучу, саясатчыларыбызды, коомдук ишмерлерибиздин ак ийилет, сынбайт деген сымал актап, илимдин оъектисине айлантып, изилдей баштадык. 2003-жылы акындын 100 жылдык мааракесин утурлай Нарын мамлекеттик университети республикалык масштабда конференция өткөрсө, акын жана журналист, казыбекчи Өмүрбек Дөлөев акындын өмүр, турмаш тагдыр чыгармачылыгына көп жылдык жеке изилдөөлөрү, Казыбектин жубайы Зуурабүбү Нурманбет кызынан алган кызыктуу жана тарыхый фактылары менен Казыбек маселесинде жаңы, келечектүү кадам таштап, бул багытта илимий, адабий изилдөөлөргө жем таштаган “Кан-жандан чыккан казалдар” аттуу жыйнагын жарыкка чыгарды. Албетте, китеп окурмандарды кайдыгер калтырбайт. Жыйнакта жөн гана акындын казалдары топтоштурулбастан “Казалчыга кантип жолуккам?” деп аталган бөлүмө автордун совет бийлигинин алгачкы жылдарында өкүмөттүн Казыбекке кастарын тиккен кыянат иштери, акындын кантип караланышы, аватордун казалчыга жолугуп анын чыгармачылыгына кантип тартылганы тууралуу баяны, “Казыбекгим-кайрылбаган каркырма” аттуу экинчи бөлүмүндө мурда “Кыргызстан маданияты” газетасынын 1991-жылдын 31-октябрь, 7-ноябрында жарык көргөн акындын жубайы Зуурабүбү апа менен автордун мактешүүсүнөн жалпылаштырылып алынган баалуу маалыматтары, ал турсун Зуурабүбү апанын кийинки турмушу тууралуу айткандары, айрым сүрөттүү материалдар жыйнактын салмагын ого бетер арттырып турат

Ошентип, Казыбек калкына кайтты. Эгемендиктин таңы атып, элибиз эркин турмушун кечирип жаткан бул мезгилде Казыбек минтип илимдин объектисине айланып, мааракеси республикалык масштабда өткөрүлүп, кыргыз адабиятында ээлеген өзүнчө орду бар акын экени такталды.

⁸ Айсаракунуев.Н. Казалдар. Ырлар. // -Б., 1991.6-б.

⁹ Молдо Багыш Сарыбай уулу. Абак дептери./Түзг. О. Сооронов., Б.; «Акыл», 1998 - 12-б.

¹⁰ Жусупов.К. Үмөталиев Ш.Абдилов К. Калыгул. Казыбек. Казалдар.-Б.,1992.134-б